

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.23>*Г. В. Попов*

ЗАХИСТ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ

Постановка проблеми. У ст. 17 Конституції України визначено, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності [1].

Разом з тим, заходи із захисту незалежності та територіальної цілісності можуть вживатися іншими суб'єктами (особами). За таких обставин, актуальним є питання про те чи поширюється бойовий імунітет та відповідні правові гарантії на діяння всіх осіб, які беруть участь у захисті Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Мова, зокрема, йде про дії працівників міжнародних оборонних компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння були предметом наукових досліджень таких вчених, як: П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, Р.М. Мельник, В.О. Навроцький, Л.І. Скрекля, В.Я. Тацій та інших.

Проте, свого окремого дослідження потребує проблема виключення кримінальної протиправності діяння працівника міжнародної оборонної компанії, якщо таке діяння вчинене з метою захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Мета статті полягає у комплексному аналізі суб'єктного складу осіб діяння яких охоплюються поняттям «бойовий імунітет», а також визначенні можливості застосування відповідних правових гарантій до представників міжнародних оборонних компаній діяння яких пов'язані із захистом Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборону України» оборона – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [2].

Під час здійснення оборонних заходів може задаватися шкода життю, а також порушуватися окремі права та інтереси. Саме тому національне законодавство було

доповнено поняттям «бойовий імунітет» під яким розуміється звільнення військового командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (абз. 3 ст. 1 Закону України «Про оборону України») [2].

У ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначено, що військовослужбовці – це особи, які проходять військову службу.

Також цитований вище Закон України встановлює, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [3].

Крім того, у ч.ч. 1, 2 ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» зазначено, що Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [4].

Відповідно до п.п. 1, 9, 10, 16 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну гвардію України» основними функціями Національної гвардії України є: захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав; участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців, у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника), припиненні діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності; участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану.

У ч. 5 цитованої вище статті Закону зазначається, що Національна гвардія України виконує покладені на неї завдання у взаємодії з правоохоронними орга-

нами, Збройними Силами України, Управлінням державної охорони України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, органами місцевого самоврядування, органами прокуратури, органами державної влади, громадськими об'єднаннями та релігійними організаціями, а також спільно з адміністрацією та режимними органами об'єктів, що охороняються, та населенням [5].

Згідно з ст. 1 Закону України «Про основи національного спротиву» доброволець Сил територіальної оборони Збройних Сил України – це громадянин України або іноземець чи особа без громадянства, який перебуває в Україні на законних підставах впродовж останніх п'яти років та на добровільній основі зарахований до проходження служби у складі добровольчого формування Сил територіальної оборони Збройних Сил України [6].

Як зазначено вище, до виконання завдань з оборони також можуть залучатися працівники правоохоронних органів. Так, правоохоронними органами є: органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (ст. 1 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів») [7].

Крім того, ч. 3 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що в умовах воєнного стану особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не несе відповідальність, у тому числі кримінальну, за рішення, дії чи бездіяльність, негативні наслідки яких неможливо було передбачити або які охоплюються виправданим ризиком, за умови, що такі дії (бездіяльність) були необхідні для відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту [8].

Враховуючи вищезазначене, можливо зробити висновок про те, що перелік суб'єктів на яких поширюється бойовий імунітет є вичерпним. Між тим, за умови належного правового регулювання, до участі у захисті Батьківщини можуть залучатися міжнародні оборонні компанії. Так, наприклад, відповідно до ст. 10 проекту Закону України «Про міжнародні оборонні компанії» (далі – проект Закону № 11214) вказується: міжнародні оборонні компанії можуть бути залученні до участі в оборонних заходах шляхом спільної діяльності (взаємодії) із Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України, Збройними Силами України, Національною гвардією України, іншими військовими формуваннями України, а також Службою безпеки України та правоохоронними органами на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України.

Формами спільної діяльності (взаємодії) міжнародних оборонних компаній із суб'єктами, зазначеними у частині першій цієї статті, можуть бути:

1) виконання операторами міжнародних оборонних компаній окремих завдань, пов'язаних із захистом державного суверенітету та територіальної цілісності України;

- 2) проведення спільних нарад, консультацій, злагодження дій тощо;
- 3) спільне використання озброєння, військової техніки та спеціальних засобів під час виконання оборонних заходів [9]

Згідно з ч. 1 ст. 43-1 КК України не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [10].

Для комплексного аналізу правового механізму застосування ст. 43-1 КК України доцільно звернутися до судової практики. Так, в ухвалі Чернігівського апеляційного суду від 15 січня 2024 року (справа № 729/1550/23) вказується, що суд першої інстанції, закриваючи кримінальне провадження стосовно ОСОБА_6 не перевірив сукупності умов, визначених ст. 43-1 КК України, які потребують перевірки шляхом дослідження відповідних доказів, що можливо лише під час судового розгляду, а не на стадії підготовчого судового засідання.

Системний аналіз положень ч. 1 ст. 43-1 КК України свідчить про те, що законодавцем визначено критерії оцінки дій особи, які не є кримінальним правопорушенням. На думку прокурора, дії особи в такому випадку мають відбуватися одночасно та безпосередньо бути спрямованими на відсіч та стримування збройної агресії з метою усунення конкретної існуючої загрози.

Згідно з формулюванням обвинувачення ОСОБА_6, останній не діяв одноразово, його діяння носили систематичний характер, повторювані дії щодо протиправного вилучення майна в період з 24.02.2022 р. до 09.03.2022 р. , а також його дії не були спрямовані безпосередньо на відсіч збройної агресії. Обвинувачений мав достатньо часу для вчинення дій щодо вилучення транспортних засобів у визначеному законом порядку, проте не дотримався його [11].

У своїй ухвалі Київський апеляційний суд зауважив, що оцінивши досліджені докази, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про відсутність у діях ОСОБА_6 складу кримінального правопорушення, адже його дії вчинені в умовах воєнного стану та спрямовані виключно на відсіч та стримування збройної агресії рф, а отже не є кримінальним правопорушенням і за правилами ст. 43-1 КК України, оскільки шкоди життю або здоров'ю будь-яких третіх осіб не заподіяли та не містили ознак катування, інших порушень законів та звичаїв війни, відповідали небезпечності агресії та обставини її відсічі, були очевидно необхідними для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та не створювали реальної загрози для життя інших людей чи настання інших надзвичайних подій [12].

Висновки. Враховуючи викладене, виключення кримінальної протиправності діянь працівника міжнародної оборонної компанії можливе якщо такі діяння: вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; спрямовані

на відсіч збройної агресії та усунення конкретної загрози; вчинені із застосуванням дозволених засобів ведення війни, не заборонених міжнародним правом; спрямовані на досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації (відсічі збройної агресії).

Крім того, слід констатувати, що положення чинної на сьогодні редакція ст. 43-1 КК України поширюється на діяння працівників міжнародних оборонних компаній, якщо такі діяння вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни.

Разом з тим, діяння працівників міжнародних оборонних компаній, що вчинені у зазначених вище умовах не охоплюються поняттям «бойовий імунітет», а тому у випадку схвалення Верховною Радою України проєкту Закону № 11214 абз. 3 ст. 1 Закону України «Про оборону України» доцільно доповнити відповідним словосполученням.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
2. Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
3. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
4. Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
5. Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
6. Закон України «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
7. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 року № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
8. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
9. Проєкт Закону України «Про міжнародні оборонні компанії» від 26.04.2024 року № 11214. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFilezip/2337654> (дата звернення: 03.01.2025).
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.01.2025).
11. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 15.01.2024 року (справа № 729/1550/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116379450> (дата звернення: 03.01.2025).
12. Ухвала Київського апеляційного суду від 05.06.2024 року (справа № 759/6084/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119776957> (дата звернення: 03.01.2025).

Анотація

Попов Г. В. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. – Стаття.

У статті досліджуються положення Законів України: «Про оборону України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Збройні Сили України», «Про основи національного спротиву», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Окремо проаналізовано проєкт Закону України «Про міжнародні оборонні компанії», а також судову практику.

Автор зауважує, що свого окремого дослідження потребує проблема виключення кримінальної протиправності діяння працівника міжнародної оборонної компанії, якщо таке діяння вчинене з метою захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Мета статті полягає у комплексному аналізі суб'єктного складу осіб діяння яких охоплюються поняттям «бойовий імунітет», а також визначенні можливості застосування відповідних правових гарантій до представників міжнародних оборонних компаній діяння яких пов'язані із захистом Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Таким чином, зроблено висновок про те, що виключення кримінальної протиправності діянь працівника міжнародної оборонної компанії можливе якщо такі діяння: вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; спрямовані на відсіч збройної агресії та усунення конкретної загрози; вчинені із застосуванням дозволених засобів ведення війни, не заборонених міжнародним правом; спрямовані на досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації (відсічі збройної агресії).

Крім того, слід констатувати, що положення чинної на сьогодні редакція ст. 43-1 КК України поширюється на діяння працівників міжнародних оборонних компаній, якщо такі діяння вчинені в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямовані на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни.

Разом з тим, діяння працівників міжнародних оборонних компаній, що вчинені у зазначених вище умовах не охоплюються поняттям «бойовий імунітет», а тому у випадку схвалення Верховною Радою України проєкту Закону №11214 абз. 3 ст. 1 Закону України «Про оборону України» доцільно доповнити відповідним словосполученням.

Ключові слова: оборона, збройна агресія, бойовий імунітет, протиправне діяння, оборонна компанія.

Summary

Popov G. V. Defence of the Homeland, independence and territorial integrity of Ukraine as a circumstance excluding the criminal wrongfulness of an action. – Article.

The article researches the provisions of the Laws of Ukraine: “On the Defence of Ukraine”, “On Military Duty and Military Service”, “On the Armed Forces of Ukraine”, “On the Foundations of National Resistance”, “On State Protection of Court and Law Enforcement Officials”.

The draft Law of Ukraine “On International Defence Companies” and judicial practice are separately analysed.

The author notes that the issue of excluding the criminal wrongfulness of an act committed by an employee of an international defence company, if such an act is committed for protecting the Homeland, independence, and territorial integrity of Ukraine, requires separate investigation.

The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the subjects whose actions fall under the concept of “combat immunity” and to determine the possibility of applying relevant legal guarantees to representatives of international defence companies whose activities are related to the protection of the Homeland, independence and territorial integrity of Ukraine.

Thus, it is concluded that the exclusion of the criminal wrongfulness of acts by an employee of an international defence company is possible if such acts: are committed under conditions of martial law or during an armed conflict; are aimed at repelling armed aggression and eliminating a specific threat; are committed using permitted means of warfare not prohibited by international law; are aimed at achieving a significant socially beneficial goal in a specific situation (repelling armed aggression).

Furthermore, it should be noted that the current version of Article 43-1 of the Criminal Code of Ukraine applies to the actions of employees of international defence companies if such actions are committed under conditions of martial law or during an armed conflict and are aimed at repelling and deterring armed aggression by the Russian Federation or aggression by another country.

At the same time, the actions of employees of international defence companies, committed under the aforementioned conditions, are not covered by the concept of “combat immunity”. Therefore, if the Verkhovna Rada of Ukraine approves the draft Law No. 11214, it is advisable to supplement paragraph 3 of Article 1 of the Law of Ukraine “On Defence of Ukraine” with the corresponding phrase.

Key words: defence, armed aggression, combat immunity, wrongful action, defence company.